

МІРКУВАННЯ ПРО МЕТОД (ЩОБ ПРАВИЛЬНО СПРЯМУВАТИ СВІЙ РОЗУМ І ВІДШУКАТИ ІСТИНУ В НАУКАХ)*

Рене ДЕКАРТ

Copyright © 1637; 2011; 2015

УДК 167/168

Rene Descartes
DISCOURSE ON METHOD

Якщо це міркування здаватиметься занадто довгим, аби бути прочитаним цілком за один раз, то його можна розподілити на шість частин. У першій виявляться різні міркування стосовно наук; у другій – основні правила методу, винайденого автором; у третій – деякі з правил моралі, видобутих автором з цього методу; у четвертій – докази, за допомогою яких він доводить існування Бога і людської душі, які є засадовими для його метафізики; у п'ятій можна буде знайти послідовність питань фізики, які він розглянув, і, зокрема, пояснення руху серця та розгляд деяких інших складних питань, що стосуються медицини, а також відмінність, яка існує між нашою душею та душею тварин; і в останній – вказівки на те, що, на думку автора, необхідно для того, аби піти у дослідженні природи далі, ніж це вдалося йому, а також пояснення міркувань, які спонукали його писати.

Частина перша МІРКУВАННЯ СТОСОВНО НАУК

Здоровий глузд є річ, розподілена справедливим чином за все на світі: кожен вважає себе настільки ним обдарованим, що навіть ті, кого найважче задовольнити у будь-якому іншому відношенні, зазвичай не прагнуть мати здорового глузду більше, ніж вони його мають. До того ж неймовірно, щоб усі помилялися. Це свідчить радше про те, що здатність правильно міркувати і відрізнити істину від хибі – що, власне, і є тим, що ми звемо здоровим глуздом, – від природи є однаковою у всіх людей, а також про те, що відмінність наших опіній походить не від того, що одні розумніші за інших, а лише від того, що ми спрямовуємо наші думки різними шляхами і розглядаємо

не одні й ті ж самі речі. Адже недостатньо просто мати добрий розум, головне – це добре його докласти. Найвеличніші душі здатні як до найбільших пороків, так і до найбільших чеснот, і навіть ті, хто йде дуже повільно, спроможні, рухаючись завжди прямим шляхом, піти значно далі, ніж ті, хто біжить, щодалі з цього шляху збочуючи.

Що ж до мене, то я ніколи не вважав свій розум більш досконалим, ніж у інших, і часто навіть бажав мати таку швидку думку, або таку виразну й чітку уяву, або таку обсягову й надійну пам'ять, як у деяких інших. І я не знаю, мабуть, інших якостей, крім зазначених, які потрібні були б для удосконалення розуму; що ж стосується розуму або здорового глузду, то, оскільки це єдина річ, яка робить нас людьми і відрізняє нас від тварин, то я хочу вірити, що він цілковито наявний у кожному, дотримуючись у цьому загальної думки філософів, які твердять, що кількісна відмінність може бути тільки між випадковими властивостями, а зовсім не між формами, або природами, індивідуумів одного й того ж самого виду.

Проте я не побоюся заявити, що, на мою думку, мені в юнацтві вельми пощастило стати на деякі шляхи, що привели мене до міркувань і правил, на підставі яких я виробив метод, з допомогою якого я можу, як мені здається, поступово вдосконалювати моє пізнання, поволі підносячи його до найвищого рівня, який пересічність мого розуму та короткий термін життя зможуть йому дозволити досягнути. Бо за допомоги цього методу я вже маю деякі здобутки, хоча у судженнях про самого себе завжди схильюся радше до недовіри, аніж до самовдоволення; і дивлячись оком філософа на різноманітні дії і заходи людей, я не знаходжу серед них майже жодного, що не вида-

* Частини 1–3, Copyright © Андрушко В., Гатальська С., переклад, 2011.

вався б мені суєтним та безплідним. Тому я не можу не відчувати особливого задоволення з приводу успіхів, яких, як мені здається, я вже досяг у відшуканні істини, і плекаю сподівання на майбутнє вважати, що якщо між суто людських занять є дійсно гарні й важливі, то це саме ті, котрі я обрав.

Втім, може статися, що я помиляюсь. І те, що я вважаю за золото та діамант, є не більш ніж крихти міді та скла. Я знаю, як ми схильні до помилок в усьому тому, що стосується нас; і, до того ж, з якою недовірою мусимо ми ставитися до суджень друзів, коли вони висловлюються на нашу користь. Але мені дуже хотілося б примусити побачити в цьому міркуванні, якими є ті шляхи, котрими я слідував, і зобразити своє життя, мов на картині, щоб кожний міг скласти про нього своє судження і щоб я, з поголосу довідавшись гадки про нього, здобув би новий засіб самонавчання і приєднав би його до тих, які я зазвичай використовую.

Таким чином, мій намір полягає не в тому, щоб навчати тут методу, якому кожний має слідувати, щоб правильно спрямовувати свій розум, а тільки в тому, щоб показати, яким чином спрямовував я свій власний розум. Ті, хто береться напучувати інших, повинні вважати себе майстернішими за тих, кого вони напучують, і якщо вони бодай у найменшому виявляться неспроможними, то підлягають осудові. Проте, пропонуючи цей твір тільки як оповідь або, якщо завгодно, як вигадку, де серед прикладів, гідних наслідування, ви, можливо, знайдете такі, які не треба наслідувати, я сподіваюся, що він для кого-небудь виявиться корисним, не зашкодивши при цьому нікому, і що всі будуть вдячні мені за мою відвертість.

Мене з дитинства жили науки, й оскільки мене запевняли, що за їх допомоги можна здобути ясне й надійне пізнання всього корисного для життя, то я мав надзвичайно велике бажання осягнути ці науки. Але щойно я закінчив весь цей курс навчання, завершуваний звичайно прийняттям до лав вчених, я цілком змінив свою думку, позаяк настільки заплутався у сумнівах і помилках, що, здавалося, своїми стараннями у навчанні досяг лише одного: дедалі більше переконувався у своєму незнанні. А проте я навчався в одній з найвідоміших шкіл в Європі і вважав, що якщо є де-небудь на землі вчені люди, то саме тут вони й мають бути. Я вивчив там усе, що вивчали інші, і навіть, не задовольняючися

науками, що їх нам викладали, перечитував усі книги, що траплялися мені перед очима, де йшлося про найбільш рідкісні й найцікавіші науки. Разом з тим я знав, що думають про мене інші, і не помічав, щоб мене ставили нижче за моїх співучнів, серед яких були й ті, кого вважали гідними посісти місце наших наставників. І нарешті, наше сторіччя здавалося мені квітучим і багатим на високі голови не менше, ніж будь-яке з попередніх. Усе це дало мені сміливість судити по собі про інших і вважати, що такої науки, якою мене спочатку обнадіювали, у світі немає.

Але все ж я дуже цінував вправи, якими займаються у школах. Я знав, що мови, які вивчаються тут, необхідні для розуміння творів стародавніх; що зваблівість фантазій живить розум; що пам'ятні історичні діяння звеличують його і що ознайомлення з ними у розумних межах розвиває здатність судження; що читання добрих книжок є немовби бесідою з їхніми авторами – найгіднішими людьми попередніх сторіч, і при цьому бесідою змістовною, в якій автори розкривають кращі зі своїх думок; що красномовність має незрівнянну силу та красу, що поезія сповнена найчарівнішої витонченості та ніжності; що математика дає наймайстерніші винаходи, здатні не тільки значною мірою задовольнити цікавість, але й полегшити ремесла та людську працю; що твори, в яких йдеться про мораль, містять безліч вказівок та повчань, дуже корисних і таких, що навертають на чесноти; що богослів'я вчить, як досягти раю; що філософія дає засіб переконливо говорити про всілякі речі й дивувати мало обізнаних; що юриспруденція, медицина та інші науки несуть шану й багатство тим, хто ними займається, і що, нарешті, корисно ознайомитися з ними усіма, навіть з тими, які найбільш сповнені забобонів та хибних поглядів, щоб визначити їхню справжню ціну й не бути ними ошуканим.

Проте я вважав, що достатньо вже присвятив часу мовам, а також читанню стародавніх книг з їхніми історіями й вигадками, бо вести бесіду з письменниками інших сторіч – те ж саме, що й мандрувати. Корисно певною мірою ознайомитися зі звичаями різних народів, щоб тверезіше судити про наші і не вважати смішним та нерозумним усе те, що не збігається з нашими звичаями, як це часто густо роблять люди, які нічого не бачили. Але хто марнує дуже багато часу на мандри, може врешті-решт стати для своєї країни чужим, а

хто надто цікавиться справами минулих сторіч, зазвичай сам стає невігласом щодо того, що відбувається за його часу. Крім того, казки подають як можливі такі події, які в дійсності є неможливими. І навіть у найдостовірніших історичних описах, де значення подій не перебільшують і не подають у хибному світлі, щоб зробити ці описи більш гідними читання, автори майже завжди оминають низькі, менш достойні слави обставини, звідси й решта постають не такими, якими були, і тому ті, хто співвідносить свою моральність з такими зразками, можуть легко стати диваками на кшталт лицарів наших романів і замислювати справи, що перебільшують їхню снагу.

Я високо цінував красномовність і був закоханий у поезію, але вважав, що і те і те є радше даром розуму, ніж плодом навчання. Ті, хто сильніший у міркуваннях і хто краще відшліфовує свої думки з метою надання їм більшої ясності і зрозумілості, завжди краще за інших можуть переконати в тому, що вони пропонують, навіть якби вони розмовляли нижньобретонською й ніколи не навчалися риторики. А ті, хто здатний до найприємніших вигадок і вміє вельми барвисто й витончено висловлюватися, будуть кращими поетами, хоча б мистецтво поезії було їм незнайоме.

Особливо подобалася мені математика через вірогідність і очевидність своїх доказів, проте я ще не бачив її істинного застосування, а вважав, що вона слугує лише ремеслам, і дивувався з того, що на такому міцному і твердому фундаменті не споруджено щось більш піднесене. Навпаки, твори стародавніх язичників, які потрактовували про моральність, я порівнюю з дуже пишними й величними палацами, побудованими на піску та бруді. Вони вихваляють чесноти й змушують цінувати їх понад усе на світі, проте недостатньо навчають їх розпізнавати, і часто-густо те, що вони називають цим чудовим ім'ям, виявляється нічим іншим, як нечутливістю, або гордістю, або відчаєм, або батьковбивством. Я шанував наше богослів'я і не менш, ніж будь-хто, сподівався досягти раю. Проте, визнавши як річ досить достовірну, що цей шлях відкритий однаково як для невігласів, так і для найвченіших і що отримані шляхом повідомлення істини, які туди ведуть, перевищують наше розуміння, я не намірився покладати їх предметом мого немічного міркування і вважав, що для їх успішного дослідження треба отримати особливу допомогу від небес і бути більше, аніж людиною.

Про філософію скажу одне: спостерігаючи, що впродовж багатьох сторіч вона розробляється найчудовішими головами і, не зважаючи на це, в ній дотепер немає положення, яке не було б предметом суперечок і, отже, не було б сумнівним, я не знайшов у собі такої самовпевненості, щоб розраховувати на більший успіх, ніж інші. І, беручи до уваги те, скільки стосовно одного й того самого предмета може бути різних думок, яких дотримуються вчені люди, натомість істинною серед цих думок може бути тільки одна, я почав вважати хибним майже все, що було не більш, ніж вірогідним.

Далі, що стосується інших наук, то, оскільки вони запозичують свої принципи з філософії, я вважав, що на таких слабких засадах не можна побудувати нічого міцного. Мені недостатньо було почестей та вигід, щоб присвятити себе їх вивченню, адже, дякувати Богу, я не відчував себе в такому стані, щоб робити з науки ремесло для забезпечення свого добробуту. І хоча я не вважав себе зобов'язаним зневажати славу, як це роблять кініки, проте я мало цінував ту славу, яку зміг би здобути незаслужено. Нарешті, що стосується хибних вчень, то я достатньо знав їм ціну, щоб не бути введеним в оману ані обіцянками якого-небудь алхіміка, ані передбаченнями астролога, ані витівками мага, ані всілякими хитрощами або вихвалянням тих, хто видає себе за людей, які ніби-то знають більше, ніж їм насправді відомо.

Ось чому, щойно вік дозволив мені вийти з підпорядкування моїх наставників, я зовсім облишив книжкові заняття і вирішив шукати лише ту науку, яку міг здобути в собі самому, або ж у великій книзі світу, і використав рештки своєї молодості на те, щоб мандрувати, бачити двори та армії, зустрічатися з людьми різних звичаїв і станів та здобути різноманітний досвід, випробувавши себе у зустрічах, які посилає доля, і в усіх усюдах розмірковував над надibuваними речами так, щоб видобути з таких занять яку-небудь користь. Бо мені здавалося, що я можу знайти більше істини в тих міркуваннях кожного, що стосуються справ, які його безпосередньо цікавлять і розв'язання яких негайно покарає його, якщо він міркував невірно, аніж в кабінетних умоглядах вченого, що не завершуються дією і таких, що мають для нього, мабуть, чи не єдиний наслідок, а саме: він тим більше пишається ними, чим далі такий вчений від здорового глузду, оскільки у цьому випадку йому доводиться витратити більше розуму та мистецтва, щоб

спробувати зробити їх правдоподібними. Я ж завжди мав найбільше бажання навчитися розрізняти істинне від хибного, щоб краще розбиратись у своїх діях і впевнено рухатись у цьому житті.

Щоправда, в той час, коли я тільки спостерігав звичаї інших людей, я не знаходив серед них жодного, на який міг би спертись, оскільки побачив тут таке саме розмаїття, яке раніше бачив у поглядах філософів. Найбільша користь, отримана мною, полягала в тому, що, помітивши, як багато з того, що здається нам дивним і смішним, виявляється загальноустановленим і схвалюваним в інших великих народів, я навчився не дуже вірити тому, що мені було нав'язано лише за допомогою прикладу та звичаю. Так я мало-помалу звільнився від багатьох помилок, які можуть затьмарити природне світло й зробити нас менш здатними чути голос розуму. Проте, після того як я використав кілька років на таке вивчення книги світу і спробував набути деякий досвід, дійшов рішення вивчити самого себе й використати всі сили розуму, щоб обрати шляхи, яким маю слідувати. Це, здається, вдалося мені більшою мірою, ніж би я ніколи не полишав моєї батьківщини та моїх книг.

Частина друга ГОЛОВНІ ПРАВИЛА МЕТОДУ

Я перебував тоді у Німеччині, де був призваний у зв'язку з війною, яка не закінчилася й дотепер; коли повертався з коронації імператора в армію, зима, що почалася, зупинила мене на одному з постоїв, де, не знайшовши жодного співрозмовника, який би розважив мене, і, крім того, не потурбований, на щастя, жодними клопатами та пристрастями, я залишався цілий день наодинці у теплій кімнаті, маючи повне дозвілля віддатися своїм міркуванням. Серед них одним з перших, що спало мені на думку, було міркування про те, що часто-густо витвори, складені з багатьох частин і зроблені руками багатьох майстрів, не настільки досконалі, як витвори, над якими працювала одна-єдина людина. Так, ми бачимо, що будівлі, задумані й побудовані одним-єдиним архітектором, зазвичай красніше та ліпше облаштовані, ніж ті, у переробленні яких брали участь багато людей, використовуючи старі мури, побудовані для інших цілей. Так само старовинні міста, що розросталися з невеличких містечок і стали з плином часу ве-

ликими містами, зазвичай настільки погано розплановані порівняно з містами, що мають регулярні забудови, зведеними на рівнині за задумом одного інженера, що хоча, розглядаючи ці будівлі поодиноці, нерідко знаходиш у них стільки ж, а то й більше мистецтва, ніж у цих регулярних будовах, проте, бачачи те, як вони розташовані – тут маленька споруда, там велика – і як їхні вулиці стають викривленими і нерівними за довжиною, може здатися, що це скоріше справа випадку, аніж розумної волі людей, що вони розташовані таким чином. А якщо мати на увазі, що завжди були посадові особи, зобов'язані піклуватися про те, щоб приватні забудови були прикрасою міста, то стане ясно, як важко, маючи справу лише з чужими витворами, створити щось досконале. Таким чином я уявляв собі, що народи, які перебували раніше у напівдикунському стані й лише поступово цивілізувалися і які встановлювали свої закони тільки мірою того, як лиха від скоюваних злочинів і виникаючі скарги примушували їх до цього, не можуть мати так само добрих громадянських порядків, як ті, що від самого початку свого об'єднання дотримуються настанов свого законодавця. Так само очевидно, що істинна релігія, заповіді якої встановлені Богом, має бути незрівнянно краще влаштована, ніж будь-яка інша. Якщо ж казати про людські справи, то гадаю, що Спарта була колись у такому квітучому стані не тому, що закони її були гарні кожен зокрема, позаяк деякі з них були дуже дивні й навіть суперечили добрим звичаям, але тому, що, будучи складені лише однією людиною, всі вони спрямовувалися до однієї мети. Подібним чином мені спало на думку, що науки, викладені у книжках, принаймні ті, докази яких лише ймовірні і які не мають ніяких доведень, склались і мало-помалу розрослися зі здогадок безлічі різних осіб і не настільки близькі до істини, як прості міркування людини зі здоровим глуздом стосовно речей, що їй трапляються. До того ж зрозуміло, що перш ніж стати дорослими, всі ми колись були дітьми, і впродовж тривалого часу нами керували наші бажання та наші наставники, які часто-густо суперечили одні одним і, можливо, не завжди радили нам найкраще, тому майже неможливо, щоб наші судження були настільки ж чистими та ґрунтовними, якими вони були б, якби ми користувалися нашим розумом у всій повноті від самого народження й керувалися завжди тільки ним.

Щоправда, ми не спостерігаємо того, щоб руйнували всі будинки у місті з єдиною метою переробити їх і зробити вулиці гарнішими; але ми бачимо, що багато людей руйнують свої власні будинки, щоб їх перебудувати, а іноді й змушені це робити, якщо фундамент цих будівель неміцний і вони можуть завалитися. На цьому прикладі я переконався, що навряд чи є розумним задум перебудувати державу, змінюючи й руйнуючи все до самих підґрунть, щоб знову її відновити, або ж займатися перетворенням усієї сукупності наук або ладу, встановленого в школах для їх викладання. Проте, що стосується поглядів, сприйнятих мною до того часу, я не міг вдіяти нічого кращого, як позбутися їх раз і назавжди, щоб замінити їх потім кращими або тими самими, але узгодженими з вимогами розуму. І я твердо увірував, що у цей спосіб мені вдасться прожити своє життя значно краще, ніж якби я будував його тільки на попередніх підвалинах і спирався лише на ті начала, які сприйняв юнаком, ніколи не піддаючи сумніву їхню істинність. Хоча я й передбачав на цьому шляху різні утруднення, але вони зовсім не були неусувними і їх не можна було порівняти з тими, які виявляються за щонайменших перетворень, що стосуються громадських справ. Ці велетенські споруди надто важко відновлювати, якщо вони завалилися, важко навіть утримати їх від падіння, якщо вони розхитані, і падіння їх є нищівним. Далі, що стосується їхніх недосконалостей, якщо такі мають місце – в тому, що вони існують, не важко переконатися через їхню різноманітність, – то звичка, поза сумнівом, дуже згладила їх і дозволила безболісно усунути і виправити багато чого, що не можна було передбачити заздалегідь ні за якої розважливості. Нарешті, майже завжди їхні недосконалості легше перенести, ніж їхні зміни. Так, великі шляхи, що звиваються поміж гори, через часті переїзди потрохи стають настільки вкатаними та зручними, що значно краще слідувати ними, ніж іти прямішим шляхом, видаючись на скелі та спускаючись в провалля.

Тому я аж жодним чином не схвалюю неспокійну і сварливу вдачу тих, хто, не будучи покликаним ні за народженням, ні за станом до керування громадськими справами, невтомно силкується вигадати які-небудь нові реформування. І якби я міг подумати, що в цьому творі є бодай щось, на підставі чого мене можна підозрювати у цьому шаленстві, мені стало б дуже прикро, що я опублікував

його. Ніколи мій намір не сягав далі спроби реформувати мої власні думки й будувати на фундаменті, який належить цілком мені. Адже з того, що мій твір мені настільки сподобався, що я наважився показати тут його зразок, не впливає, що я раджу кому-небудь його наслідувати; у тих, кого Бог обдарував своєю милістю більш, ніж мене, певна річ, будуть більш піднесені наміри, але я боюся, чи не буде і мій аж надто сміливим для багатьох. Саме рішення звільнитися від усіх прийнятих на віру опіній, не є прикладом, якому кожен має слідувати. У світі є хіба, що лише два різновиди розумів, жодному з яких мій намір ніякою мірою не підходить. По-перше, ті, хто, уявляючи себе розумнішими, ніж вони є насправді, не можуть утриматися від похапливих суджень і не мають достатнього терпіння, щоб розташовувати свої думки у певному порядку, тому, раз наважившись піддати сумніву сприйняті принципи і ухилитися від битого шляху, вони ніколи не підуть стежиною, якої слід триматися, щоб іти прямо, і перебуватимуть в омані все життя. По-друге, ті, хто достатньо розумний або скромний для розуміння того, щоб відрізнити істинне від хибного вони менш здатні, ніж інші, у кого вони можуть повчитися; вони мають радше задовольнитися тим, щоб слідувати опініям інших, а не займатися своїми власними пошуками найкращої.

Та й сам я, певна річ, був би серед останніх, коли б мав лише одного вчителя або не знав відмінності в опініях вчених, яка існувала в усі часи. Проте я ще на шкільній лаві дізнався, що не можна вигадати нічого настільки дивного і неймовірного, що не було б уже висловлено кимось з філософів. Згодом під час мандрів я переконався, що люди, котрі мають уявлення, які суперечать нашим, не є через це варварами або дикунами і багато хто з них так само розумний, як і ми, або навіть розумніший; так, та ж сама людина, з тим самим розумом, вихована з дитинства серед французів або німців, стає іншою, ніж вона була б, якби мешкала серед китайців або канібалів. Те ж саме стосується і моди в одязі: та сама річ, яка подобалася нам десять років тому і, можливо, сподобається нам знову років за десять, тепер видається нам дивною та смішною. Отже, звичка і приклад переконують нас більше, ніж хоч би то яке точне знання, але при всьому тому більшість голосів не є доказом, який мав би якесь значення для істин, що відкриваються з певними зусиллями, оскільки значно ймовір-

ніше, щоб істину знайшла одна людина, ніж цілий народ. З цих міркувань я не міг обрати нікого, чийм думкам я мав би віддати перевагу перед опініями інших, і був немовби змушений сам себе скеровувати.

Але як людина, котра йде сама і у темряві, я вирішив йти так повільно і з такою обачливістю у всьому, що навіть коли й мало просуватимуся вперед, то принаймні сам зможу убезпечитися від падіння. Я навіть не хотів одразу повністю відкинути жодну з опіній, які прокрадалися в мої переконання незалежно від мого розуму, доки не приділю достатньо часу складанню плану роботи, яку я розпочинаю, і *відшукуванню істинного методу для пізнання всього того, до чого здатний мій розум.*

Бувши молодшим, я вивчав дещо з філософських наук – логіку, а з математичних – геометричний аналіз та алгебру – ці три мистецтва, або науки, котрі, як мені здавалося, мали слугувати окресленій мною меті. Проте, вивчаючи їх, я помітив, що в логіці її силогізми і більшість інших її правил радше слугують для пояснення іншим того, що нам відомо, або навіть, як мистецтво Лулія, навчають того, щоб безтямно розводитися про те, чого не знаєш, замість того, щоб це студіювати. І хоча логіка справді містить чимало дуже правильних і добрих правил, проте до них домішано стільки інших – або шкідливих, або зайвих, – що відділити їх так само важко, як розгледіти Діану або Мінерву в глибі ще нетесаного мармуру. Що стосується аналізу стародавніх та алгебри нового часу, то, крім того, що вони належать до предметів абстрактних і таких, що здаються непотрібними, перший завжди примушує до розгляду фігур і, таким чином, вправляючи розум, не може не втомлювати сильно уяву; друга ж настільки підпорядкувала себе різним правилам та знакам, що перетворилася на темне і заплутане мистецтво, яке бентежить наш розум, а не на науку, яка б його розвивала. З цієї причини я вирішив, що слід шукати інший метод, який, поєднуючи переваги цих трьох, був би вільним від їхніх недоліків. І подібно до того як безліч законів нерідко дає привід до виправдання пороків і державний порядок значно кращий, якщо законів небагато, але їх суворо дотримуються, так і замість численних п р а в и л, що складають логіку, я визнав, що було б достатньо і чотирьох, аби я тільки прийняв тверде рішення постійно дотримуватися їх без жодного винятку.

Перше – ніколи не приймати за істинне нічого, що я не визнав би таким з очевидністю, тобто ретельно уникаючи похапливості й упередженості та включати у свої судження тільки те, що уявляється моєму розумові настільки ясно і виразно, що не дає мені жодного приводу для сумніву.

Друге – ділити кожне з розгляданих мною трудень на стільки частин, скільки можливо і потрібно для кращого їх розв'язання.

Третє – розташовувати свої думки у певній послідовності, починаючи з предметів найпростіших і найлегше пізнаваних, і сходити поволі, мов по сходинках, до пізнання найскладніших, припускаючи існування порядку навіть серед тих, які природно не передують одне одному.

І останнє – робити скрізь переліки настільки повні й огляди настільки всеохопні, щоб бути впевненим, що ніщо не пропущено.

Ці довгі ланцюжки доводів, найпростіших і легких, до яких зазвичай вдаються у геометрії, щоб дійти найскладніших доведень, дали мені можливість уявити собі, що і всі речі, які можуть стати для людей предметом пізнання, перебувають між собою у такій самій послідовності і що, таким чином, якщо утримуватися від того, щоб приймати за істинне будь-що, що таким не є, і завжди дотримуватися послідовності, в якій слід виводити одні речі з інших, то не може існувати істини ані настільки віддалених, щоб вони були недосяжними, ані настільки прихованих, щоб не можна було б їх розкрити. Мені не знадобилося великих зусиль відшукати ті, з яких слід починати, бо я вже знав, що починати треба з найпростішого і легко пізнаваного; і беручи до уваги, що між тих, хто раніше досліджував істину в науках, тільки математикам вдалося знайти деякі доведення, тобто деякі точні та очевидні доводи, я не мав сумніву, що й мені належало почати з того, що вони дослідили, хоча я й не очікував від цього іншої користі, крім тієї, що вони привчать мій розум житись істиною і аж ніяк не задовольнятися хибними доказами. Проте я не мав наміру вивчити всі окремі науки, які становлять те, що називають математикою: бачачи, що хоч їх предмети різні, проте всі вони узгоджуються між собою стосовно того, що досліджують тільки різні наявні в них відношення і пропорції, я вирішив, що краще досліджувати тільки ці відношення взагалі і шукати їх виключно у предметах, які полегшили б мені їх пізнання, проте жодним чином не обмежуючи їх цими предметами, щоб мати

можливість застосовувати їх потім до всіх інших предметів, до яких вони підійдуть. Відтак, взявши до уваги, що для кращого пізнання цих відношень мені доведеться розглядати кожну пропорцію зокрема і лише іноді утримувати їх у пам'яті, або розглядати одразу кілька, я припустив, що для кращого дослідження їх поодиноці треба уявити їх у вигляді ліній, оскільки не знайшов нічого простішого і виразнішого для моєї уяви та моїх почуттів; проте, для того щоб утримувати їх, або розглядати декілька водночас, потрібно було виразити їх якомога меншою кількістю певних знаків. У такий спосіб я запозичив би все найкраще з геометричного аналізу та з алгебри і виправив би недоліки першого з допомогою другої.

І справді, насмілюся сказати, що точне дотримання небагатьох обраних мною правил дозволило мені настільки легко розв'язати всі питання, які досліджують ці дві науки, що за два або три місяці вивчення, розпочавши з найпростіших і найзагальніших та використовуючи кожну винайдену істину для знаходження нових, я не тільки подужав чимало питань, що видавалися мені раніше важкими, але й дійшов того, що нарешті міг, як мені здавалося, визначити, якими засобами і в яких межах можна розв'язувати навіть незнані для мене завдання. Сподіваюся, ви не вважатимете мене надто самовпевненим, якщо візьмете до уваги, що існує лише одна істина стосовно кожної речі і що той, хто знайшов її, знає про неї все, що можна знати; так, наприклад, дитина, навчена арифметики, зробивши додавання правильно, може бути впевнена, що знайшла стосовно будь-якої шуканої суми все, що може знайти людський розум. Бо врешті-решт метод, який вчить слідувати істинному порядку й точно перелічувати всі обставини шуканого, містить усе, що надає вірогідності правилам арифметики.

Але що найбільше задовольняло мене у цьому методі – це переконаність у тому, що за його допомоги я в усьому використовував власний розум якщо не в досконалості, то принаймні якомога краще; крім того, користуючися ним, я відчував, що мій розум поволі при звичаюється мислити предмети ясніше та виразніше і що, не пов'язуючи його з жодним окремим предметом, я отримаю можливість застосовувати його з такою ж користю до розв'язання утруднень в інших науках, як уже зробив це щодо алгебри. Це не означає, що я насмілюся б негайно взятися за перегляд усіх

відомих мені наук, оскільки це суперечило б послідовності, завданій методом; але, взявши до уваги, що основи наук мають бути запозичені з філософії, в якій я досі зовсім не знайшов достовірних принципів, я вирішив, що передусім належить з'ясувати саме їх. А оскільки ця справа є найважливішою у світі, причому похапливість або упередженість у ній є найнебезпечнішими, я не повинен був квапитись із закінченням цієї справи, доки не сягну віку зрілішого – а мені тоді виповнилося двадцять три роки – і доки я не витрачу чимало часу на підготовчу роботу, викорінюючи в моєму розумі всі хибні судження, здобуті до цього часу, нагромаджуючи запас досвіду, який слугував би мені матеріалом для моїх роздумів, і, постійно вправляючись у прийняттю мною методу, то зміг би дедалі більше стверджуватися в ньому.

Частина третя КІЛЬКА ПРАВИЛ МОРАЛІ, ЗДОБУТИХ З ЦЬОГО МЕТОДУ

Зрештою, беручися до перебудови помешкання, замало зламати старе, запастися матеріалами й архітекторами або самому набути навички в архітектурі і, крім того, ретельно окреслити план – необхідно передбачити інше приміщення, де можна було б зручно влаштуватися під час робіт; так само, щоб не бути нерішучим у діях, доки розум зобов'язував мене до нерішучості у судженнях, і щоб мати можливість прожити цей час якомога щасливіше, я склав собі наперед деякі правила моралі – **три** або **чотири максими**, які я охоче вам викладу.

По-перше, коритися законам та звичаям моєї країни, невідступне дотримуватися релігії, в якій, милістю Божою, я був вихований з дитинства, і керуватись у всьому іншому найбільш поміркованими і вільними від крайнощів опініями, що були спільно вироблені найрозважливішими людьми, в колі яких мені випало жити. Отже, відтепер я не вважав за ніщо свої власні опінії через те, що я збирався піддати їх перегляду, проте я був переконаний, що найкраще слідувати опініям найрозважливіших людей. Хоча розважливі люди можуть траплятися й серед персів, китайців, так само як і серед нас, мені здавалося доцільнішим узгоджуватися з учинками тих, серед кого я житиму; а щоб знати, якими насправді є їхні опінії, я повинен був звертати більше уваги

на те, як вони поведуть себе, ніж на те, що вони кажуть, і не тільки тому, що через зіпсованість нашої вдачі стало замало людей, ладних висловлювати те, що вони гадають, але й тому, що багато хто й сам цього не знає; але оскільки дія думки, якою ми думаємо про річ, відрізняється від дії думки, якою ми усвідомлюємо, що думаємо про неї, то вони часто-густо незалежні одна від одної. Між багатьох опіній, однаково поширених, я завжди обирав найпоміркованіші, оскільки вони зручніші на практиці і, напевне, найкращі, оскільки будь-яка крайність є поганою, а також і задля того, щоб у разі помилки найменше відхилитися від істинного шляху, ніж якби я, обравши якусь крайність, мав би перейти до іншої крайності. Особливо ж я зараховував до крайнощів всі обіцянки, які якоюсь мірою обмежують свободу. Не тому, що я не схвалював законів, які задля того, щоб убезпечити слабких духом від непостійності, дозволяють – чи то заради якогось доброго наміру або навіть заради надійності торгівлі, чи то з метою байдужою стосовно добра – давати обіцянки, укладати угоди, що примушують до постійного їх дотримання, але тому, що я не бачив у світі нічого, що завжди залишалося б в тому самому стані, і оскільки особисто я намагався дедалі вдосконалювати свої судження, а не погіршувати їх, то я вважав, що скоїв би велику помилку стосовно здорового глузду, якби, схваливши одного разу будь-що, зобов'язав себе вважати це добрим і тоді, коли воно, можливо, перестало бути таким або ж коли я перестав вважати його таким.

Моїм другим правилом було залишатися настільки твердим і рішучим у своїх діях, наскільки це було мені до снаги і з не меншою наполегливістю слідувати навіть найсумнівнішим опініям, якщо я поціновував їх як цілком слушні. У цьому я вподібнював себе до мандрівників, що заблукали в лісі: вони не повинні кружляти або блукати врізнобіч, ні, тим більше, залишатися на одному місці, але мають іти якомога пряміше в одному напрямку, не змінюючи його з якогось найменшого приводу, хоча б початковий вибір і був цілком випадковим; якщо ж вони не дістануться своєї мети, то все ж таки вийдуть куди-небудь, де їм, що найімовірніше, буде краще, ніж посеред лісу. Оскільки побутові справи не терплять зволікання, то безперечно, що коли ми не в змозі вирізнити істинні опінії, то мусимо задовольнитися найбільш імовірними; і нехай ми не

вбачаємо різниці у мірі їхньої ймовірності, ми все ж повинні зважитися на якусь одну і без вагань прийняти її до практики не як сумнівну, але як цілком істинну з тієї причини, що слухними були міркування, які змусили нас її обрати. Цього виявилось достатньо, щоб позбавити мене будь-якого каяття та докорів сумління, що зазвичай непокоють людей слабких та хитких, які часто-густо непослідовно дозволяють собі робити немовби щось добре те, що вони згодом визнають за погане. Моїм третім правилом було завжди прагнути перемагати радше себе, ніж долю, змінюючи свої бажання, а не світовий лад, і взагалі звикнути до думки, що у повній нашій владі перебувають виключно наші думки і що після того, як ми зробили все можливе стосовно зовнішніх для нас речей, те, що нам не вдалося, слід розглядати як щось абсолютно неможливе. Цього одного мені здалося достатньо, щоб не бажати у майбутньому чогось понад усе досягнуте і у такий спосіб знаходити задоволення, оскільки наша воля природно прагне лише того, що наш розум надає їй як так чи так можливе; очевидно, що, вважаючи всі зовнішні блага однаково далекими від наших можливостей, ми не будемо більше шкодувати про те, що позбавлені тих благ, на які ми, здавалося б, маємо право від народження, якщо самі не завинили у цьому позбавленні, як не шкодуємо про те, що не володіємо Китаєм або Мексикою. Обернувши, як то кажуть, потребу на чесноту, ми так само не бажатимемо стати здоровими, коли ми хворі, або вільними, перебуваючи у в'язниці, як і тепер не бажано мати тіло з настільки ж незламної речовини, як діамант, або мати крила, щоб літати, мов птахи. Проте я вважаю, що тут потрібні тривалі вправи і неодноразово повторювані роздуми, щоб звикнути дивитися на речі під таким кутом зору. І я вважаю, що головним чином у цьому полягає таємниця тих філософів, які вміли себе поставити поза владою долі і, незважаючи на страждання і негаразди, суперничати у блаженстві зі своїми богами. Постійно розглядаючи межі, покладені їм природою, вони дійшли цілковитого переконання, що ніщо їм не підвладне, крім власних думок, і цього вже було достатньо, щоб завадити їм прагнути чогось іншого; над думками ж вони володарювали настільки необмежено, що мали підстави вважати себе багатшими й могутнішими, вільнішими й щасливішими, ніж решта людей, що не мають такої філософії і, хоч би скільки не

сприяла їм природа та доля, ніколи не мають всього, чого бажають.

Нарешті, на завершення цієї моралі я вирішив розглянути різні заняття, властиві людям у цьому житті, щоб спробувати обрати краще з них, і, не бажаючи зачіпати занять інших людей, я вирішив, що немає нічого кращого, ніж продовжити ті справи, якими я займаюся, тобто присвятити все моє життя вдосконаленню мого розуму й просуватися, наскільки я буду в змозі, у пізнанні істини згідно з методом, котрий я сам для себе обрав. Я відчув таке велике задоволення, відтоді як почав послуговуватися цим методом, що навряд чи можна отримати у цьому житті насолоду приємнішу та чистішу; і відкриваючи щодня з його допомогою деякі істини, які мені здавалися достатньо важливими і загалом невідомими іншим людям, я відчував настільки повне задоволення розуму, що решта для мене немовби не існувала. Крім того, що три попередні правила ґрунтувалися виключно на моєму намірі продовжити самоосвіту, оскільки Бог наділив кожного з нас деяким світлом, щоб розрізнити істинне та хибне, я ні на мить не вважав себе зобов'язаним задовольнитися опініями інших, якби не передбачав використати своє власне судження для їх перевірки, коли настане час; і я не зміг би звільнитися від сумнівів, слідує цим опініям, якщо б я не сподівався, що це не позбавляє мене можливості знайти кращі з них, якщо такі взагалі існують. І зрештою, я не міг би ні обмежити свої бажання, ні бути задоволеним, якби не йшов шляхом, який, як я був упевнений, вів мене до здобуття всіх знань, на які я був здатний; у той же самий спосіб я сподівався досягти пізнання всіх істинних благ, що будь-коли були мені підвладні; тим паче, що наша воля прагне якоїсь мети або уникає її тільки якщо наш розум репрезентує її чи то доброю, чи то поганою. А тому достатньо правильно судити, щоб правильно діяти, і достатньо найслухнішого міркування, щоб і діяти також найправильніше, тобто щоб здобути всі чесноти, а разом з ними всі інші доступні нам блага. Переконаність у тому, що це дійсно так, не може не викликати великого задоволення.

Після того, як я таким чином ствердився у цих правилах і поставив їх поряд з істинами віри, які я завжди ставив понад усе, я дійшов висновку, що решти всіх моїх опіній я міг би вільно позбутися. І сподіваючися, що краще досягну цієї мети, спілкуючися з людьми, ніж

залишаючися тривалий час вдома, де у мене виникли всі ці думки, я, не чекаючи закінчення зими, знову рушив у мандри. Цілих дев'ять років я нічим іншим не займався, як вештався світом у намаганні бути радше глядачем, ніж актором у всіх комедіях, що розігрувалися там. Розмірковуючи з приводу кожного предмета, і особливо про те, що може зробити його сумнівним і дати привід для непорозумінь, я, між тим, викорінював з мого розуму всі хибні думки, які раніше могли в нього прокрастися. Проте я не наслідував тих скептиків, які сумніваються лише заради самого сумніву і вважають за краще перебувати завжди у нерішучості; навпаки, моє прагнення полягало в тому, щоб досягти впевненості і, відкинувши хистку землю і пісок, знайти граніт або твердий ґрунт. Це мені вдалося, здається, досить добре, тим паче, що при намаганнях розкривати хибність чи непевність досліджуваних мною положень не шляхом слабких здогадок, а за допомоги ясних і надійних міркувань, я зовсім не зустрічав жодного сумнівного положення, з якого не можна було б завжди видобути який-небудь достатньо надійний висновок, бодай такий, що це положення не містить нічого вірогідного. І подібно до того, як при зламі старої будівлі зазвичай зберігають її уламки, щоб використати їх для побудови нової, так і я, звільнившись від тих моїх опіній, які вважав погано обґрунтованими, робив різні спостереження і набував досвіду, який прислужився мені потім для встановлення більш надійних опіній. Водночас я продовжував вправлятися у методі, який я собі виробив; бо, не кажучи вже про те, що я намагався взагалі скеровувати всі мої думки згідно з його правилами, я час від часу приділяв кілька годин спеціально для того, щоб вправлятися у складних питаннях математики або інших наук, які я немовби вподібнював до математичних, звільняючи їх від вихідних положень інших наук, на мою думку недостатньо непохитних; приклади цього ви побачите в цілій низці питань, висвітлюваних у цьому томі. Саме таким чином, не відрізняючися на вигляд від тих, хто не має в житті ніякого іншого заняття, ніж проводити час приємно і безневинно, прагнучи відділяти задоволення від пороків і для уникнення нудьги при цілковитому дозвіллі кохатись у всіх пристойних розвагах, я жив у безнастанному переслідуванні своєї мети і, здається, мав успіх у пізнанні істини більший, ніж якби

займався виключно читанням книжок та спілкуванням з освіченими особами.

Втім, ці дев'ять років проминули раніше, ніж я прийняв яке-небудь рішення стосовно утруднень, які, звичайно, є предметом суперечок між вченими, і почав обдумувати засади нової філософії, більш вірогідної, ніж загальноустановлена. Приклад багатьох видатних вчених, які бралися за це переді мною, але, як мені здавалося, без успіху, наводив мене на думку про наявність тут таких утруднень, що я, мабуть, ще довго не наважився стати до неї, коли б не дізнався, що декотрі вже розпустили чутки, нібито я дістався її успішного завершення. Не знаю, що дало привід для такого твердження, і якщо я їй сприяв трохи цьому своїми висловлюваннями, то лише зізнаючись у своєму незнанні більш відверто, ніж це зазвичай роблять ті, хто чого-небудь навчався, а може, і вказуючи підстави, чому я мав сумнів щодо багатьох речей, які інші вважали вірогідними, але вже ніяк не вихваляючись яким-небудь вченням. Але, оскільки мені не бракує сумнін, щоб зовсім не бажати бути прийня-

тим за того, ким я насправді не є, я вважав, що повинен докласти всіх зусиль, щоб стати гідним репутації, яку мені приписують. Рівно вісім років тому це бажання спонукало мене віддалитися від усіх тих місць, де я міг мати знайомства, й усамітнитися тут, у країні, де тривала війна встановила такий лад, що війська, які тут перебували, були призначені, здається, лише для того, щоб з більшою безпекою користуватися плодами миру, і де серед натовпу великого і досить діяльного народу, який більше піклується про свої справи, ніж цікавиться чужими, я можу, не позбавляючи себе всіх зручностей, які властиві часто відвідуваним містам, жити в такому усамітненні, якби я перебував у найвіддаленішій пустелі.

**Друкється за виданням:
Декарт Р. Міркування про метод,
щоб правильно спрямовувати свій розум
і відшукувати істину в науках /
пер. В. Андрушка, С. Гатальської. –
К.: Тандем, 2011. – 101 с.**

Надійшла до редакції 15.03.2015.

Шановні колеги!

Вперше в Україні
редакція готує до виходу у світ
багатотомну хрестоматію
«Система сучасних методологій»
під загальною редакцією
професора Фурмана А.В.

У першому томі плануються до висвітлення розділи
“Культура, методологія, наука у системі суспільного
виробництва” та “Філософська методологія”.
У виданні будуть опубліковані праці Р. Декарта,
В. Стьопіна, М. Кагана, М. Бердяєва, І. Бичка,
А. Фурмана, С. Кримського, В. Ярошовця,
О. Лосєва та ін.

Пропозиції та замовлення
на prfurman@yandex.ua